

Allahverdi Eminov

Mənim ensiklopedik informasiyaya malik və mənim səadətini yaşıya alıb geniş oxucu auditoriyasına çatdıran Telman Orucovla "üçüncü" görüşüm olacaqdır. Belə bir planım yox idi, onun nüfuzlu "525-ci qəzet"də silsilə məqalələrini oxuyanda və zəngin təəssürlə ayrılarda qərarımı dəyişdim.

Elmi dərəcəyə və elmi vəzifəyə sahib olmaq şərt deyil. Gizlin deyil ki, elmlər nazirləri və doktorları-rımız, habelə, professorlarımızın, akademiklərimizin sayı həndəsi silsilə ilə çoxalmaqdadır. Amma Vətən elminiz yerində saymaqdadır. Sovet dönməndən son-rakı 20-25 il cıvarında Yusif Məmmədəliyev, Azad Mirzəcənzadə, Valide Tutayov, Cəbrayıl Hüseynov, Əhməd Seyidov, Firudin Köçəri, Feyzulla Qasımzadə, Əbdül-əzəl Dəmirçizadə yetişmişdir. Mən bu cərgəyə həmyerlimiz, azərbaycanlı Lüt-vi-Zadəni də mənuniyyətlə daxil edərdim. Professorlarımız, akademiklərimiz məhsuldar işləyirlər, sayız elmi məqalələr, kitablar çap etdirirlər, eləsi var hər həftədə, hər ayda geniş həcmli məqalələr, hətta kitablar ortaya qoyurlar. Belələri mənəndə inciməz, oxuyub düşünürəm: Məsəl vəzifə dəşidicisi, deputat olduqları təqdirdə haradan vaxt tapırlar? Mütəmadi rəsmi iclaslarda, müzakirələrdə, tədbirlərdə olduqları halda!.. Belə çıxır belələri onlara etibar edilən vəzifələrə dırnaqarası baxırlar, kabinələrində oturdan qapıçı bağlayırlar kimse onları fikirdən ayırmı-sın!.. Vəzifə məsuliyyəti daşımaq sadə iş deyil. Mən tarixə ekskurs etdim və tarixi günümüzdə "gətirdim", əsl əmilər yaradıcılığı vəzi-fəyə qurban verməmişlər, populyarlıq dalınca getməmişlər, çün, elmi yaradıcılıq arxivdə, yaxud kitabxanada olmaq, axtarışlar aparmaq, əlyazma üzərində təkrar işləmək və s. proseslərdən sonra başa gəlir. Bir də... istedad, mühakimə, ilham elmdə də mövcudur, həvəsle, elmi fikir lakonik dil-lə oxucuya çatdırmaq əzmi lazımdır. Bəli, yazan şəxsin fərdi üslubu seçilməlidir, oxucu həmin müəllif üçün dərindən yox, kəndilər ha-silə gətirmişlər. Qədim Yunanıst-anda və Qədim Romada quldurları surətlə yayılmışdır. Qulların arasında həkimlər və müəllimlər vardı. Azad olmuş qullar - libertinlər var - dövlət sahibləriydə, xüsusilə, gladiator qullar şöhrətə yiyələn-mişdi. Erkən Ərəb əsrlərdə aqrar quldurlıq mövcud olsa da, iqtisadi cəhətdən süquta uğradı. yerində, yeni IX əsrdə təhkimçilik yarandı. İtaliyada və Florensiyada quldurlıq qeyri - məhədd şəkildə inkişaf et-di, onlar Aralıq dənizi və Qara dənizi sahillərindən gətirilirdi, bu sa-hədə Afrika istisnalıq yaratmırdı.

Fikrimə qayıdıram: Telman Orucov haqqında lən çoxdan tə-səvvürə malik-əm: mütəlisli, ixti-sası, fəaliyyəti, fərdi üslubu, ob-rəzlər təfəkkürü və s. onun bəre-sində fikir söyləməyə haqq verir. Uzun illərdir həvəsle oxuduğum və fəyələndir-gim "525-ci qəzet"də zəngin məqalələrlə çıxış edir. Bə-lə ki, eramızdan əvvəlki Dünya ta-rixi, onun hökmdarları, ədəbiyyatı

və incəsənəti haqqında yazır, öz şəxsi mühakiməsini oxucularla bölüşdürür. Bu bərdə yazdığım üçün təfərrüata var-mıram. Son vaxtlarda Telman Orucov tarixin faciəvi və ibrətli olaylarını, hətta çağ-daş tarixçilərimizin bilmədik-ləri, toxunmadıqları faktları şərh edir.

Mən ixtisasca eyni zamanda tarixçiyəm, "tarix - filologiya" fa-kultəsini bitir-mişəm, üç il orta məktəbdə "SSRİ tarixi"ndən dər-s demişəm. Mənim tarix elmləri doktorları, professorlar Cəfər İbra-himov, Şükür Sadiqov, Məmməd Şıxlı, Yunis Ələsgarov kimi müəl-imlərim olmuşlar. Cəfər İbrahimov Azərbaycan tarixinin qədim döv-rələrindən Sovet hakimiyyəti Azər-baycanda qurulana qədər mühəz-rələr oxumuşdur, "qaraqoyunlular" və "ağqoyunlular"ın tarixinin ilk tədqiqatçısı idi. Eləcə də adını çəkdiyim tarixçi - alimlər maraqlı mühəzirlərin müəllifləriydı. Lakin onlar daha dərin qatlara enə bil-mədilər, çün həm arxivlər qapan-mışdı, həm də Sovet ideologiyası hakim idi. Təsəvvür edək ki, "A-zərbaycan tarixi" "SSRİ tarixini"-n tərkibində "kurs" kimi tədris olunurdu. Bu gün Dünya tarixinin ibrətə-miz hadisələri, hökmdarları, ədəbiyyatı və incəsənət aləmi ilə tanışlıq problem deyil. Belə bir ya-naşmada Telman Orucovun araş-dırmaları haqqında danışmağa dəyər.

Tarixdə yaşamış beş (5) epoxa - ibtidai icma quruluşundan Sovet sistemi də daxil olmaqla epoxalardan danışan tarixçilər, iqtisadçılar, pedaqoqlar quldurlığa etinasız yanaşmış, bu dövrü aşı-ğalamışlar, daha doğrusu, təhrif etmişlər. Əslində belə deyil. Tel-man Orucov quldurlıq haqqında orijinal fikirlər yazmışdır: Quldurlı-ğın antik dövrlərdə Avropada mövcudluğunu, Şərqdə zəif inkişafını qeyd edir və piramidaların qullar tərəfindən yox, kəndlilər ha-silə gətirmişlər. Qədim Yunanıst-anda və Qədim Romada quldurları surətlə yayılmışdır. Qulların ara-sında həkimlər və müəllimlər var-dı. Azad olmuş qullar - libertinlər var - dövlət sahibləriydə, xüsusilə, gladiator qullar şöhrətə yiyələn-mişdi. Erkən Ərəb əsrlərdə aqrar quldurlıq mövcud olsa da, iqtisadi cəhətdən süquta uğradı. yerində, yeni IX əsrdə təhkimçilik yarandı. İtaliyada və Florensiyada quldurlıq qeyri - məhədd şəkildə inkişaf et-di, onlar Aralıq dənizi və Qara dənizi sahillərindən gətirilirdi, bu sa-hədə Afrika istisnalıq yaratmırdı.

Portuqaliyalılar XV əsrdə Afrikaya göz dikdilər, XVII əsrin ortalarında niderlandlılar Qərbi Afrikaya üz tutdular, eyni zamanda Hind okeanındakı portagiz ticarətinə nəzarəti əllərinə aldılar: "1602-ci ildə yaradılan Holland Şərqi İndiya Kompaniyası Şərqi Afrikada və Xoş Ümid Bununda məskənlər saldılar, onları daimi koloniyaya çevirdilər", - müəllif yazır. Avropalı-lar Afrikani kəşf etdilər, qitənin daxilindəki əraziləri də ələ keçirdi-lər, lakin onların gözü yaxınlığında yaşayan əhalidə idi, bunun nəticə-si olaraq XVI-XVII əsrlərdə qul ti-carətinin şəbəkəsi genişləndi, minlərlə, milyonlarla afrikalılar güc vasitəsilə Avropaya daşındı, Yeni Dünya plantasiyalarına aparıldı. Belə ki, XV əsrdə quldurlıq möh-kəm səviyyədə yüksəldi, qul bə-zarları yarandı. 1490-cı ildə Ame-rika kəşf edildi. (Həsiyə çıxım ki, Amerikanın kəşfi Nəsrəddin Tusini-n (1201-1274) məşhur "Xəritəsi" hesabına baş verdi. Cənubi Ame-rikada şə-kər qamışı plantasiyala-rı salındı və Qərbi adalarında be-cərilməyə başlandı. Bu bitki gərgin

Tarixdə yaşamış beş (5) epoxa - ibtidai icma quruluşundan Sovet sistemi də daxil olmaqla epoxalardan danışan tarixçilər, iqtisadçılar, pedaqoqlar quldurlığa etinasız yanaşmış, bu dövrü aşığalamışlar, daha doğrusu, təhrif etmişlər. Əslində belə deyil. Telman Orucov quldurlıq haqqında orijinal fikirlər yazmışdır: Quldurlığın antik dövrlərdə Avropada mövcudluğunu, Şərqdə zəif inkişafını qeyd edir və piramidaların qullar tərəfindən yox, kəndlilər hasilə gətirmişlər. Qədim Yunanıst-anda və Qədim Romada quldurları surətlə yayılmışdır...

əmək hesabına başa gəlirdi, ame-rikalılar tənbəl idilər, onlara ızafi qüvvə lazımdı. 1518-ci ildə İspan gəmiləri qulları birbaşa Amerikaya daşıyırdılar. Sonrakı illər əsr ərzin-də qul ticarəti dramatik şəkildə al-dı: "Üçbucaq ticarət Avropanı və Afri-kanı amerikalılarla birləşdirdi. Av-ropa ölkələrindən Afrikaya manu-faktura malları gətirilirdi, qullara dəyişdirilirdi. XVI əsrdə 275 min afrikalı qula çevrilib iki qitəyə ıxdal edilmişdi". XVIII əsrdə qul muba-diləsi 6 milyona yuxsalmışdı. Bü-tövlükdə 10 milyondan artıq qul Amerikaya daşınırdı. Həsiyə çı-xaraq qeyd edərdim ki, XVI-XIX əsrlər arasında daşınan qulların yarısı ingilis gəmilərinin pa-yına düşürdü. "1960-cı illərin əvvəl-lərində Əlcəzairin il prezidentli ol-muş Əhməd ben Vəlla iddia edirdi ki, qul ticarəti Afrika əhalisinin 100 milyon nəfərə qədər azalması ki-hi, qitəyə dəhşətli ziyan vurmuş-

adamlarını güllələnənərin, yaxud Sibirə sürgün edilənlərin lideri kimi tanı-yırıq. Ukraynada, Volqabo-yunda, eləcə də digər regionlarda aclıq yaranan rəhbər kimi antihum-anist adlandırılır, i. Stalin ölkəni vəziyyətdən xilasını ağır sənaye-nin inkişafına gətirdi. 1930-cu illərdə sənaye inkişafı olduqca sür-ətlə inkişaf etdi, çoxlu yeni za-vodlar tikilir, yeni şəhərlər, qəsə-bələr salınırdı. Ümumi daxil məhs-ul istehsalının artım sürəti oldu-qa yüksək idi və bu sahədə həq bir inkişaf etmiş dövlət SSRİ ilə mü-qayisə oluna bilməzdi. Amerika tarixçisinin SSRİ-nin iqtisadi inkişafına həsr olunmuş kitabında göstərilirdi ki, ilk sosialist dövləti-nin iqtisadi nailiyyətləri Qərbdə möcüzə kimi görünürdü. Təəssüf ki, sənayeləşmənin yüksək sürəti böyük qurbanlara səbəb olan kənd təsərrüfatının kollektivləşdi-rilməsi ilə müşayiət olundu. Stalin inanırdı ki, sənayenin üstün yük-səlişi, kənd təsərrüfatının kollek-tivləşdirilməsi ilə meydana gələn məhsul istehsalının artımı hesabı-na əldə ediləcəkdir. Kolxozların yaradılmasında ilk addım, qolço-maqların və varlı kəndlilərin ləğv olunması oldu. 1930-cu ildən baş-layaraq onlar Sibir düşərgələrinə gön-dərilirdi. Ozel mülkiyyətin ləğv edilməsi həmçinin kommunist idealına uyğun idi.

(Ardı var)